

KIÁLLÍTÁSOKRÓL, AMELYEKET RENDEZHETTEM I.

Amiben voltam szereplő... Tóth Tibor emlékére

DOI 10.35402/kek.2024.5.20

Az *Amiben voltam szereplő...* című sorozat első írásában az életemet, pályámat meghatározó Farkas István (1887–1944) festővel való, 33 éves korom óta tartó kapcsolatokról írtam. Most az általam rendezett kiállítások következnek. Az 1968. októberi rákosligeti Ország Lili-bemutatótól máig 110-115 kiállítást rendeztem, közülük sokat megnyitottam, s jó néhányhoz készült katalógus is, amelyet én írtam.

Azt hiszem, a sokféle munkám közül – egyetemi oktatás, kutatások, könyvek és tankönyvek írása, szerkesztése, tanszékvezetés és így tovább – leginkább kiállításokat szerettem rendezni. Meglehetősen kevés közöttük a felkérésre rendezett hivatalos, államilag támogatott tárlat, a legnagyobb részüket én magam szerveztem galériákban, klubokban, a magánszférában. Javarészt ingyen, kedvtelésből (hálát adva a sorsnak, hogy ezt megengedhettem magamnak), egy-egy művész iránti elkötelezettségből.

Tudatos válogatás, ösztönös elrendezés

Kiállítást rendezni 24 és 28 éves korom között tanultam Tóth Tibortól, Frank Jánostól, Körner Évától és kortárs festő barátaimtól. Nagyon tudatosan válogattam a művekből, s nagyon ösztönösen raktam a falak elé a földre a képeket. Egyetlen egésznek látni, s a kompozíciót (az együttes hatást) alkotó elemeknek tekinteni a műveket. A kiállítások rendezésekor többnyire boldog voltam. Mert kreatív. Meggyőződésem, hogy a kiállításrendezés szakma, szakmunka, nem is akármilyen. Hiszen ugyanazokból a képekből nagyon rossz kiállítás is létrejöhét, és kevésbé jó művekből is lehet egészen elfogadható összhátású kiállítást létrehozni. Hálás vagyok a sorsnak és mindazoknak, akik segítettek abban, hogy több tucat kiállítást rendezhettem, amire most, 70 évesen is tiszta öröm visszagondolni. (A megnyitótakat nem szerettem – nem a kiállított művekről szólnak, reprezentatív és kommunikatív funkciójuk van, ami persze fontos, csak másodlagos a képi üzenetekhez viszonyítva. De azt sem szerettem, ha más nyitotta meg, s én ott álltam a művész mellett, mint Bálám számára.)

Természetesen az általam rendezett kiállításoknak csak egy részéről írok – így is hosszúra nyúlik

majd ez a fejezet. Nem szakmai elemzések következnek, hanem személyes élményeim. Összegzés az életem, munkásságom egy részletéről, amelyről úgy vélem – túl azon, hogy a magam számára fontos áttekintés –, kortársaimnak és tanítványaimnak is adhat új ismereteket.

Szombat esték kortársakkal

Tóth Tibor (1923–2004) festőművész, rajztanár három hetente Rákosligeten egy lerobbant, lóistállószerű „szocreál” művelődési házban, a Képzőművészeti Lektorátus különleges engedélyével, egy-két napos bemutatókat tarthatott kortárs képzőművészek számára. A szombat esti rendezvényen – kiállításmegnyitó, majd utána többórás beszélgetés, vita a modern művészet szerepéről, jellemzőiről – a helyi baráti kör lelkes tagjain kívül az érdeklődő budapesti értelmiség 100–200 nagy tekintélyű tagja is jelen volt. A legkülönbözőbb szakmákból. És a fiatalok, az utánpótlás. Akkor még nem volt metró, és autója is nagyon keveseknek. Vonattal a Keletiből, vagy több átszállással – elszántnak kellett annak lennie, aki vállalkozott az oda-vissza útra.

Már másfél éve kísértem figyelemmel Tóth Tibor kiállításszervezői és -rendezői munkáját a XVII. kerületi Tanácsához tartozó Dózsa György Művelődési Ház Művészetbarátok Körében (amire én Dombrovszky István Tuta szobrász és Csiba Éva iparművészeti főiskolás jóvoltából odakerültem, Tóth Tibor már több mint 60 bemutatót és nyolc műteremlátogatást szervezett). Tóth Tibor rendkívül türelmesen magyarázott gyakran provokatív, szakértelem nélküli, tanulásvágytól feszült kérdéseimre. Aztán 1968 szeptemberében kijelölte az első feladatokat, és ezzel egész életemre meghatározta az egyik útírányt. Nemhogy művészettörténet-diplomám nem volt, de semmilyen sem. Abbahagytam a különböző egyetemeket, szakokat, nem akartam értelmiségi lenni. A kiállításrendezés, a művészbemutató, a műterem viszont rendkívül vonzott. Egy új világ kapui kezdtek megnyílni előttem. Valami elkezdődött, ami azóta sem ért véget (24 éves voltam – most 70).

Ország Lili (1926. augusztus 8. – 1978. október 1.) Fiáth János utcai 30-32 négyzetméteres lakása.

Tele a saját festményeivel. Tóth Tiborral mentünk, de rám bízta a válogatást. Mint ahogy a rendezést is. Majd később a képeket egyedül kellett visszazárolnom (hogy a szervezést és a technikai teendőket is megtanuljam).

Ország Lili különös, nehezen megközelíthető lényéről, óegyiptomi szépségéről, szokatlan irracionálisáról, rendkívüli érzékenységről, átfogó műveltségéről és okosságáról sokan sokféleképp írtak azóta. Az ágy szélén kuporogva, figyelve, ahogy elrakja a visszavitt képeket, azonnal tudtam, hogy leendő életem meghatározó emberével találkozom. (Ha bárki megkérdezné – volt tanítványaim gyakran megtették –, ki volt rám legnagyobb hatással életem során, gondolkodás nélkül válaszolhatnám: Ország Lili. És csak utána sorakoznának a többiek: gyerekkori pszichológusom, máig barátom, a 89 éves Pártos Magda; az analitikusom, majd haláláig barátom, dr. Székács István; és paraszt nagyapám, a 88 évesen meghalt id. Nagy József. Ország Lili fiatalon, 1978-ban, 52 éves korában halt meg. Feladta. Mégis, máig meghatározó hatású számomra.)

Nehezen felfogható ellentmondások: egy kicsi lakás, gyakorlatilag egyetlen tér, egy alacsony, kortalan, magányos asszony – és a festmények időbeli és térbeli távassága, szinte követhetetlen szellemi horizontja, megfeythetetlen gazdagságú rétegzettség. Egy puritán ágy, egy karosszék, egy keskeny asztal (rajta Kafka fekete-fehér fényképe), könyvek, festőállvány, fehér falak és számos festmény, számtalan grafika, kollázs.

Addig csak Dombrowszky István Tuta (1945–1969) Keleti Károly utcai műtermében, Tóth Tibor rákoshegyi családi házában és Illés Árpád (1908–1980) Majakovszkij (Király) utcai lakásának műteremrészében voltam. Az Ország Lilinél tapasztaltak olyan heves érdeklődést váltottak ki belőlem, hogy még abban a hónapban, azaz 1968 októberében megkerestem, meglátogattam Bálint Endrét a Rottenbiller utcában; Gadányi Jenő (1896–1960) és Bene Géza (1900–1960) özvegyét; Schéner Mihályt; Kürthy Sándort; Ágh Aikelin Lajost; Pauer Gyulát; Hencze Tamást; Kováts Albertet; Németh Gézát; Kecskeméti Kálmánt; Váli Dezsőt – 13 művészt egyetlen hónap alatt, az emlékkönyvem tanúsága szerint. (Az emlékkönyv: barna bőrbbe kötött papírlapok. Egy nyomdász barátom, Báder Gyuri készítette, hogy a megismert festők és szobrászok írjanak bele, s egy kis méretű munkájukat beleragasssák. Vagy rajzoljanak bele.) Talán másokat is felkerestem, de ez nincs dokumentálva.

Mindent a képről

Ország Lili rákosligeti bemutatóját mestere, Bálint Endre (1914–1986) nyitotta meg, igen igényes közönség előtt (Tábor Béla, Mándy Stefánia, Vajda Júlia, Rácz István, Papp Oszkár, Kolozsvári Ernő, Passuth Krisztina, Gábor Eszter – kis fekete-fehér fotókról azonosítom a jelenlévők töredékét). Az előző évben, 1967-ben a székesfehérvári István Király Múzeumban volt első itthoni bemutató kiállítása. Előtte 1966-ban, David Giladi izraeli nagykövet jóvoltából, Tel-Avivban, a Hadassza Kalckin Galériában láthatták a munkáit. Ez az időszak írásos képeinek korszaka. Válogattam a korai szürrealista képekből és az ötvenes évek közepének úgynevezett ikonos periódusából is, a hangsúly azonban a héber, kopt, perzsa, ógörög betűkből építkező, barna monochrom olajfestményeken volt. „A betű a szimbólumok szimbóluma” (Paolo Santarcangeli). Az írás az ókori keleti népek szerint isteni eredetű.

Nemcsak a betűszimbolikáról nem tudtam semmit, hanem általában a szimbólumokról, jelképekről, jelekről, metaforákról is alig-alig. Ország Lili képépítő betűinek hatására intenzív és extenzív olvasásba, tanulásba kezdtem (Jung, Fromm, Cassirer, Mircea Eliade, Ferguson, Gersom Scholem, Panofsky és így tovább), s ez mindig így volt ezután, minden újabb festői életmű befogadása, a műteremlátogatási élmények után. Habzsoltam a 20. századi és a kortárs képzőművészetről olvashatókat (egy idő után a Múzeum körüli antikváriumban már félretették nekem az akkor újdonságnak számító francia Skirakiadványokat). Mindent szerettem volna tudni a Képről, mindent a művészi alkotásokról, az őket létrehozó kreatív emberről, ezért egyszerre kezdtem bele a művészettörténetbe, a filozófiába, a pszichológiába, a szociológiába – valamennyi perze eljutottam a hosszú évtizedek alatt. Mint egy belülről vezérelt és megállíthatatlan tank, vagy buldog – vagy ki tudja, mi lenne a pontos hasonlat. És nagyon is éreztem: minél több műterem, kiállítás, múzeum, képnézés kell, mert ezek segítenek megtalálni, amit keresek. Ország Lili 1968 októberétől évekig meghatározta az olvasmányaim irányát is: olvastatott velem Kafkát és a kabbalát, Tábor Bélát és szürrealizmust, írástörténetet és Egyiptomot. Bemutatót Németh Lajos művészettörténésznek, aki a tanárom, mesterem lett (ő irányított a művészetszociológiához: Francastel, Bourdieu, Hauser és a többiek).

Ország Lili közelében

A hosszú beszélgetésekbe, elemzésekbe torkolló rákosligeti bemutató után – mint már írtam – egyedül mentem vissza a kiállításon bemutatott képekkel Ország Lilihez. Hallgatagon ültem az ágy szélén, menekülésre készen. Aztán ő megszólalt, és hosszan rólam beszélt. Olyanokat a gyerekkoromról, a származásomról, a közelmúltról, amiket senki sem tudhatott. Hogy közeledik a születésnapom. Hogy életformát kell váltanom. És így tovább.

Minél több kiállítást akartam rendezni. Minél több műterembe menni minél többször. Írni képekről, festőkről. Ország Lili még arra is rászoktatott, hogy zajos, büdös kocsmákban is tudjak írni. Az írás belülről történik, mondta, akár csak a festés. Amíg zavar a külvilág, nem az írásban vagy jelen, hanem a külsőségekben.

A Diósgyőri Vármúzeum középkori rondellájának kazamatájában 1972. július közepén a nehéz, széles, erőteljes kvadrátkövekre rakhattam ki barna írásos képeit és a *Római falak* sorozatot: olajképek papíron, 34 darab. Keret nélkül. Végig ott volt, amíg rendeztem a kiállítást. Németh Lajos nyitotta meg, akinek két év múlva, 1974-ben jelent meg könyve Ország Liliről a *Mai magyar művészet* sorozatban. A katalógust én írtam, benne 10 reprodukció. Ma is vállalom. (Megjelent a *Napjainkban* 1972. szeptember 4-én egy írásom: *Kő, köváros, falak, betűk, jelenvaló múlt*. Ország Lili kiállításáról. Aztán 1974-ben a *Magyar Építőművészetben*. Másfél évtizedig semmi, majd nyolc írás 1989 és 1993 között, a monográfiáig, mely 1993-ban jelent meg az Arthis Kiadónál. Ma is elfogadhatónak tartom a könyvet, és ma is az írásos képeket gondolom a legjelentősebbeknek és a legeredetibbeknek.)

Aztán 1998-ban volt közgazdász tanítványom, Mélyi József művészettörténész meghívására Berlinben, a Haus Ungarnban rendeztem Ország Lili-kiállítást, amelynek megnyitóján jelen volt leendő unokáim mamája és az „Arnolfinik”, Horváth Ira és Zsubori Ervin. Majd egy másik tanítványom, a miskolci Szoboszlai Lilla felkérésére 2003 októberében a Miskolci Galériában *Rekviem* címmel, Ország Lili halálának 25. évfordulója alkalmából. (Lilla résztvevője volt három és fél évtizedes tanári pályám talán legjelentősebb szemináriumának, amelyet *A hatvanas évek. Pilinszky János, Ország Lili, Kurtág György* címmel tartottam a Miskolci Egyetemen.) Aztán 2004-ben Londonban a Leighton House Museumban Gergely Marianne művészettörténész ajánlásával. (Az édesanyja, Szilvitzy Margit

textilművész jó barátom volt, írtam is a grafikáiról az *Élet és Irodalomban*. Majd 2012-ben és 2013-ban a fia, András a demonstrátorom volt a Műegyetemen, a munkahelyemen; csak a vége felé derült ki, hogy a mamáját és a nagymamáját régóta ismerem, és a nagyapja, Gergely István rektor meghívására tanítottam évekig az Iparművészeti Főiskolán.) A londoni kiállítást Bogyay Katalin, a londoni Magyar Kulturális Központ igazgatója és Daniel Robbins, a Leighton House kurátora szervezte.

Rákosligettől Rómáig

Rákosliget, 1968: Ország Lili 42 éves volt, én 24; Diósgyőri Vármúzeum, 1972: Ország Lili 46 éves, én 28; Berlin, 1998: Ország Lili már húsz éve halott, én 54 éves; Miskolc, 2003: ő negyedszázada halott, én 59 éves. (A miskolci tárlat azért is volt számomra fontos, mert megidézte az 1972-es diósgyőri kiállítást, amelynek előkészületeinél és zárásakor az akkor még nagyon fiatalos, szorongásai, melankóliái ellenére is energikus, már a *Labirintus*-sorozatra koncentrált Ország Lili intenzíven, aktívan jelen volt. Másrészt 1991 és 1996 között a Miskolci Egyetemen művészetszociológiát tanítottam leendő szociológusoknak. Nagyon jó volt a miskolci hallgatókkal együtt dolgozni, ám a Széchenyi Professzori Ösztöndíjam miatt abba kellett hagynom.)

London, 2004. július: a 60. életévem (eljött segíteni az egész addigi életemet születésekor megváltoztató, akkor 16 hónapos unokám, Samu apukája, akivel a napokig tartó munka után esténként jókat barangoltunk Londonban). A Leighton House Museum környéke (Holland Park, Chelsea); az épület (1866 és 1895 között épült, angolvörös téglából, George Aitchison építész professzor tervei alapján); a belső terek (viktoriánus, klasszicizáló és orientalista); a perzsa és arab műtárgyak, csempék; a preraffaelita műgyűjtemény – mindez különös közeget kínált a monokróm, képi eszközeiben visszafogott, ugyanakkor gazdag jelentésrétegű Ország Lili-festményeknek. Betűtöredékek, falak, idő, történelem a magyar művész munkáin. Arab csarnok a múzeumban. Az épületben még egy 14. századi csempe is látható, és 16. századi török csempék. A lépcső mögötti fal ragyogó azúr és kobaltkékje Ország Lili számos képein szintén feltűnik (*Történelmi mozaik, triptichon*, 1970; *Kék tükrök háza I.*, 1974). Aki az emeleti kiállítótérbe igyekezett, ezek előtt a kék csempékből összerakott falak előtt haladt felfelé. Frederic Leighton (1830–1896) festő, szobrász,

akinek a múzeum a nevét viseli – egyébként az első angol festő, aki még életében főúri címet kapott –, ebben a látványos, színpompás, háromszintes házban élt és alkotott. Egykori stúdiójában volt a kiállítás. A falakhoz illeszkedve alacsony padosorok, ezért szokatlanul alacsonyra rakattam fel a kiállított műveket, és szorosabbra, mint szoktam. Elmondhatatlan hatása volt ebben a 19. század végi angol környezetben. A megnyitón meglepően sokan voltak (nem magyarok). Úgy éreztem, ezzel a kiállítással lezártam az én Ország Lili-történetemet. Hiszen ezt nem lehet felülmúlni... Az angol nyelvű katalógus is méltó lett Ország Lilihez.

Majd 2007-ben váratlanul felkérést kaptam, hogy rendezek kiállítást Rómában az Accademia d'Ungheriában (Magyar Intézet) női festőkből. Az olasz Alessandra Giovannit ők választották, az ő művei kerültek a legfelső terembe. Mivel az előző évben ugyanitt Farkas Istvánnak rendeztem kiállítást, azonnal Kohner Idára (1895–1945), Farkas István feleségére gondoltam. Az ő műveiből, főleg gyerekei számára készített grafikáiból válogattam az első terembe. A nagy terembe természetesen Ország Lilitől. A *Requiem hét táblán, elpusztult városok és emberek emlékére I–VII.* (1963) szintetizáló főművet is sikerült kölcsönkérni a Kiscelli Múzeumtól a kiállításra, és ugyancsak tőlük egyik kedvencemet, a *Vízió (Prágai zsidó temető)* című papírra festett olajképét. Harmadiknak, kortársként, az Ország Lilihez szellemileg sok szálon kötődő Mózes Katalin (1951–) festményeiből válogattam, akinek egyébként szintén 2006-ban, Óbudán, a Budapest Galéria Kiállítóházában rendeztem életmű-kiállítást. A Francesco Borromini (1599–1667) barokk építész tervezte Palazzo Falconeriben, a gazdag kereskedőcsalád palotájában a szobák, így a földszinti kiállítótér mennyezetét is pompás freskók és stukkók díszítik. A ház homlokzata a mindig zöld Tiberisre néz. Ország Lili egyik kedvenc római utcája volt a rendkívül szép, esztétikus, hosszú Via Giulia, ahonnan a palota bejárata nyílik.

A mérleg: öt önálló kiállítást rendezhettem Ország Lili műveiből, s két csoportos kiállításon szerepeltettem munkáit. Hálás köszönet érte mindenkinek, aki ehhez hozzásegített!

Megerősített választások

Most – súlyát tekintve – Farkas Istvánnak kellene következnie, ám neki későn, már a nagymonográfia megjelenése után, 1996-ban rendeztem kiállítást

(Berlin, Haus Ungarn). Majd visszatérek hozzá, de most inkább a kezdetekhez.

Rákosligeten 1968-ban a velem egyidős, azaz akkor 24 éves Németh Géának, Bálint Endre egyik kedvenc tanítványának rendeztem kiállítást (mindketten kezdők voltunk, nagyon fiatalok és kívüllők, de magabiztosak a jövőnköt illetően. 1970-ben az Eötvös Klubban rendeztem tárlatot neki, valamint Váli Dezsőnek és Péter Vladimírnek. Aztán több mint két évtizedes szünet után még hatot. A legutolsót 2014 októberében, az általa alapított Artézi Galériában (lásd erről: *Egy elemző művész döntései*, Arnolfini Szalon, 2014. október 20.). 1969-ben egy *Progresszív törekvű festők és szobrászok* című kiállítást mutathattam be, amelyhez stencilezett, rossz minőségű papíron – mai szemmel furcsa, magabiztos, kissé nagyképu, elbizakodott – szöveget is írtam. Tudniillik megingathatatlanul bíztam abban, hogy miénk a világ – minden bezártság, elzártság, bornírt kultúrpolitika és a nevetésesen ódivatú támogatott képzőművészet ellenére. Minket épp csak megtűrttek, de ez nekünk elég volt, hogy higgyünk magunkban, egymásban és a jövőnkben. Akiket bemutatam, akkor még fiatalok és ismeretlenek. Ma ők a kortárs magyar képzőművészet jeles alkotói, többen közülük a nemzetközi szcéna szereplői is. Ország Lili, Anna Margit, Bálint Endre, Korniss Dezső, Schaár Erzsébet – a klasszikus avantgárd – erősítettek a választásaimban. És bíztak bennem.

A következő években, 1968 és 1971 között az Eötvös Klubban, a Fialat Művészek Klubjában, a KFKI-ban, a Hazafias Népfrontnál, a Műegyetem kollégiumaiban rendeztem underground kiállításokat (Dombrovszky István Tuta, Illés Árpád, Pauer Gyula, Donáth Péter, Kováts Albert, Váli Dezső, Németh Géza, Gerlóczy Sári, Cerovszki Iván és így tovább). Kapcsolódhattam volna a balatonboglári kápolnatárlatokhoz (Galántai Györgyöt is 1968 és 1970 között ismertem meg, Csáji Attilát, Papp Oszkárt, Illyés Istvánt, Csutoros Sándort, Harasztj Istvánt, Türk Pétert is). Szintén csatlakozhattam volna az iparterveszekhez, hiszen Hencze Tamás és Pauer Gyula 1968 októberében, Bak Imre és Nádler István 1969 novemberében, Keserü Ilona 1969 decemberében, Lakner László 1970 januárjában írtak, rajzoltak és ragasztottak egy-két művet az emlékkönyvembe, a személyes kapcsolat tanúsításként. Akkor Nádler és Keserü munkái nagyon közel álltak hozzám, Bak Imrével évekig beszélgettünk, Laknert meg kifejezetten megkedveltem. És mégsem... Az általam igen nagyra becsült profi művészettörténész, Körner Éva (1929–2004) a modern

művészetek, az avantgárd hiteles szakértője is őket favorizálta. Kiemelkedően tehetségesnek, gondolkodó, tájékozott és szimpatikus embereknek tartottam az úgynevezett ipartervesek egy részét. (Iparterv I: 1968. december; Iparterv II: 1969. október – az Iparterv Deák utcai épületében mindkét kiállításon tíz művész szerepelt, és még további négy, akik csak a másodikokon vettek részt. A Szombathelyi Képtár 1998-as kiállításán a magyar neoavantgárd első generációjának nevezték őket.) Közülük többeket kedveltem, de nem egyértelműen állt közel hozzám, amit létrehoztak. Tetszetek, főleg szembenállásuk a hivatalos kultúrpolitikával, de számomra szűkös, leegyszerűsített és kissé hideg volt a világuk.

Pedig szerettem Piet Mondrian geometrizmusát (igaz, főleg az első amszterdami utam, 1978 után, amikor is megértettem, hogy az a különleges szerkezetű és konstruktív épületekből álló város a háttér Mondrian világképének – neoplaszticizmus – és ebből következő festészetének). Ma is szeretem képszerkesztését, szikár műveinek arányait és ritmusát, kontemplativitását. Közel áll hozzám Kandinszkij 1910 és 1920 közötti absztrakt periódusa (*Improvizációi és Kompozíciói*). Mark Rothko (1903–1970) ma is a legkedvesebb festőim egyike, pedig csak két-három színfolt – de milyen! szakrális, transzcendens –, néhány archaikus forma, könnyed ecsetvonások, természetes anyagok. Szóval nem a geometrikus absztrakt művészettel, nem a konstruktivizmussal, de még csak nem is az úgynevezett geometrikus újabsztrakttal voltak problémáim (igaz, a minimalizmus és a hard edge nem vonzott, kevés volt számomra, ámbar kétségtelenül esztétikus). És abban is biztos voltam, hogy a fiatal magyar absztraktoké a jövő! Aktivitásuk, a nemzetközi kapcsolatok építése, intellektuális komolyságuk, imponáló felkészültségük egyértelművé tette, hogy az idő nekik dolgozik, még ha a hatvanas–hetvenes években a szocialistának nevezett kulturális közeg ellenállt is, nem fogadta be őket. Volt bennük meggyőző erő, szokatlan összetartás, számomra sugárzott belőlük, hogy öregkorukra a mi időnk klasszikusai lesznek. És mégsem...

Csoportok helyett magányos életművek

Valójában soha semmilyen csoporthoz nem vonzódtam, és nem akartam tartozni. Inkább a magányos, periférikus életművek vonzottak – az „öregek” és a kezdők közül is. A sors érdekes próbát kínált: 2004-ben Detrekői Ákos (1939–2012), a BME széles látókörű rektora, geodéta, térinformatikus, aki

kifejezetten kedvelte a neoavantgárd művészeket, megkért, hogy az egyetem aulájába rendezek egy kiállítást az egykori ipartervesek munkáiból. Akkoriban a BME tanszékvezető egyetemi tanára (Szociológia és Kommunikáció Tanszék) és intézetigazgató (Társadalomelméleti Intézet) voltam. Lelkesen vállalkoztam a számomra is kihívást jelentő kiállításra. A kiváló intellektusú művészetpedagógus és festő, Maurer Dóra és férje, Gáyor Tibor – aki a Műegyetemen szerzett építészdipломát – szívesen segített, de a többiek is készségesen kölcsönöztek. Egyetlen festő nem adott művet: Molnár Sándor. (Mért épp én rendezem a kiállítást, kérdezte jogosan.) A kiállítók 2004-ben már számos állami kitüntetéssel, nemzetközi elismertséggel, róluk szóló könyvvel rendelkeztek. Vonzó, érdekes, látványos lett a tárlat. A hallgatóimat is kifejezetten érdekelte. A rektor örült. (Egyébként a BME oktatói klubjában még abban az évben kiállításokat rendeztem Zsubori Ervin és Gábor József elektrografikáiból is; mindkettőt Detrekői Ákos nyitotta meg.)

Engem a kiállítás megerősített: jól döntöttem a hetvenes évek elején. Ez nem az én világom, még ha könnyen eligazodom is benne, és jól érzem magam az esztétikus, racionális, tiszta, rendezett, igényes művek között (azóta is a tanszéki szobámban nézhetem Maurer Dóra egy mély terű, kozmikus asszociációkat keltő, okos, gondolkodtató geometrikus absztrakt festményét). Számomra a világ kaotikusabb, bonyolultabb, zaklatottabb, érzelmekkel, indulatokkal telítettebb, disszonásabb, amelyben az általam kedvelt művészek, művek segítenek eligazodni valamennyire.

Pestimrei megnyitó, Kurtággal

Rendszeresen találkoztam műtermében 1968 és 1971 között a nálam három évvel idősebb, dinamikus és provokatív Pauer Gyulával (1941–2012), aki tagja volt a Szürenon Csoportnak (szürrealizmus és nonfiguráció). Közel laktunk egymáshoz: ő egy pestlőrinci panelházban, ahol egy alagsori helyiséget bérelt kísérletező plasztikai munkáihoz, én a Kistex gyár mellett, egy családi ház padlásteréből leválasztott albérlésben (WC az udvarban), örökös gépi zajokban. Az emlékkönyvembe ragasztott fekete-fehér fotóján elszánt, akaratos, tudatos fiatalember. A Szarvason készült tusrajz szoborterv (1968) mellett egy idézet, határozott kézírással: „Minden szárnycsapás, küzdelem, szabadság.” Tudtam, hogy rendkívüli plasztikai tehetség – tágas előtte a jövő. *Pszüdo-kiáltványát* (1970) is elfogadtam. Szobrot

is kaptam tőle. (A hetvenes évek végéig követtem pályáját, aztán már nem.)

Pauer Gyulának is több kiállítását rendeztem 1969 és 1971 között, többek között a Pestimrei Művelődési Házban, ebben a világvégi hodályban, ahol népművelőként dolgoztam. És ahol például Bálint Endrének is rendeztem 1969-ben tárlatot, amelyen Kurtág György (1926–) és Kurtág Márta (1927–)¹ zongorázott a megnyitón, egy olyan zongorán, amely évek óta nem volt felhangolva. Mégis, tenyérnyi irodámban Kurtág György azt mondta: „Ez itt egy darab Európa.” Ehhez igyekeztem tartani magam minden további munkahelyemen és otthonaimban. Akkor már Bartók mellett zeneszerzőként Kurtág állt a hozzám legközelebb (*Bornemisza Péter mondásai*, 1963–1968; *Egy téli alkony emlékére*, 1969).

Avantgárd a Várban

Az 1969 és 1973 közötti időszakban általam rendezett 25-30 kiállítás közül számomra a legfontosabb a Várban volt, 1969 áprilisában a Szentháromság terén, a Műegyetem kollégiumában (ezen a tárlaton találkoztam a mérnökhallgató Detrekői Ákossal – jóval későbbi rektorommal –, aki az ösztöndíjából vásárolt a fiatal avantgárdoktól). A rendhagyó bemutatón nemcsak festmények, grafikák (Donáth Péter, Fodor József, Karátson Gábor, Kováts Albert), hanem építészeti tervek (Metz Beatrix, Morlin Ákos) és kézírással, nagy méretű papíron versek (Bálint István, Bálint Mariann, Tábor Ádám) is szerepeltek. Házilag sokszorosított, ám fontos katalógusban ismerttettem a fiatal résztvevők addigi életútját. Mindegyiküktől egy-egy reprodukció szerepelt benne, a fedőlapon Metz Beatrix tervrajza. Donáth Péter (1938–1996) Halász Péter színházának díszlet- és jelmeztervezője, filmes, képrelief-készítő, koncept művész. (1969-ben az Eötvös Klubban is rendeztem kiállítását Cerovszki Iván szobrásszal, Dobos Emőke festővel – aki érzékeny, lírai művei ellenére, vagy tán épp azért, pszichológus lett – közösen; 1970-ben a Műegyetem Schönherz Zoltán Kollégiumában Dobos Emőke, Dobos Sándor és Németh Géza képeivel, Szávost Katalin kerámiáival együtt mutattam be a munkáit.) Karátson Gábor (1932–)² akkori tojástempera, fára ragasztott vászonra, gesso alapozással készült, nagy méretű, szürreális, különös, lírai telítettségű képei közel álltak hozzám (a későbbiek nem).

¹ Elhunyt 2019-ben. (A szerk.)

² Elhunyt, 2015-ben. (A szerk.)

Kováts Albert (1936–) hatvanas évek végén festett mágikus tájai megidéztek bennem a már akkor is legkedvesebb festőmet, Paul Kleet és Vajda Lajost. Kedveltem, ahogy dolgozott. Akkor is, ma is. Már megkezdte az ironikus, groteszk, hatalomellenes, fontos Übü-sorozatát (2006-ban nyitottam meg kiállítását az Art9 Galériában). Metz Beatrix (1944–) főépítész Sopronban (ha ő az, akit kiállítottam), vagy talán Németországban. Merlin Ákos is építész (ő szerepelt azon a csoportos bemutatón is, amelyet 1969 októberében rendeztem a Rákosligei Művelődési Házban. Résztvevők még: Bicskei Gábor, Cerovszki Iván, Dobos Emőke, Dobos Sándor, Donáth Péter, Kecskeméti Kálmán, Molnár Péter, Németh Géza, Péter Vladimir és Váli Dezső. Válinak ez volt az első szereplése nyilvános kiállításon).

Metz Beatrix 1968-ban készült diplomatervéből került be egy részlet a katalógusba (Ravatalozó és halotthamvasztó a győri temetőben). Morlin Ákostól (1944–) a Badacsonytomaji Idegenforgalmi Központ beépítési tervéből egy részlet. Bálint István (1943–2007) Bálint Endre festőművész fia, költő, író, rendező, színész Budapesten és New Yorkban (apjával közös sírban a Farkasréti temetőben). Szeretem a verseit (*Arthur és Franz*, 1972). Az emlékkönyvembe írt verse sokszor, sok megtorpanásomban segített. Mint ahogy az Eliot-idézet is, amelyet a kiállításon versével szereplő Tábor Ádám (1947–) költő, esszéíró, kritikus jegyzett be. Nagyon sokszor tolt fel bennem az elmúlt évtizedekben a katalógusban szereplő Bálint István versének – *Lovagkor vége* – első sora: „Állunk sisak levéve.” És Bálint Mariann *Menekülj* című versének utolsó sora: „Fénylő kapud örökre zárul.” És Tábor Ádám *Áldomásából*: „álmodó arcú barátok... állunk a fényözönben táruul a hajnali tájék”. Istenek, hová lettetek álmodó arcú barátok? Barátaim.

A Várban rendezett kiállítást Mándy Stefánia (1918–2001) művészettörténész, költő, műfordító nyitotta meg, Tábor Ádám anyja, akivel 1969 márciusától gyakran beszélgettünk a magyar avantgádról, az Európai Iskoláról, Vajdáról (ő írta az 1983-ban megjelent nagymonográfiát Vajda Lajosról). A megnyitón magnószalagról magyarországi ősbemutatóként elhangzott Eötvös Péter (1944–)³ elektronikus kompozíciója magyar népmesékre. (Ma csak ámulok egykori fiatal önmagamon. Honnan tudhattam 25 évesen, hogy kik a jó, fontos, figyelemre méltó festők, és kik nem azok? Anna Margittól Gedő Ilkán, Fekete Nagy Bélán, Korniss Dezsőn át Vaszkó Erzsébetig az idősebb korosztályban, és nem

³ Elhunyt 2024-ben. (A szerk.)

sorolom az akkori fiatalokat. Ez hagyján. De honnan a pokolból voltam biztos abban, hogy Kurtág és Eötvös a legjobb zenészek?! Ma is kettejüket kedvelem leginkább.)

Ha az életem abban az irányban halad tovább, ahogy 1968 és 1973 között – azaz underground kiállítások, intenzív műterem-látogatások, műkritikák, interjúk művészekkel periferikus újságokban (*Vasi Szemle, Életünk, Napjaink, Magyar Építőművészet, Nagyvilág* stb.) –, akkor a várbélihez hasonló kiállításokat rendeztem volna, vagyis szabálytalanságokat, szokatlanokat, tematikusakat, több művészeti ág összekapcsolásával. Soha nem vonzottak a performance-ok, de a sokféleség, a különböző másságokban rejlő azonosságok igen. (Azt hiszem, ez a kis házilag kivitelezésű katalógus a kedvencem – az elegáns londoni Ország Lili- és az igényes kivitelezésű budapesti történeti múzeumbeli Farkas István-katalógusokkal összehasonlítva érzékletesen mutatja, honnan és hogyan indultam 25 évesen, és hova, meddig jutottam 52 éves korom felett.)

Mérei-megnyitók Miskolcon

Sikerült még 1972-ben a Miskolci Galériában *Tér és idő, Film és festmény* címmel rendhagyó kiállításokat rendeznem. A címek pontosan jelzik a kiállított képek, szobrok és filmek közvetítette mondandómat. A miskolci napilapokban tiltakoztak, a pesti underground fiatalok körében viszont sikere volt. Egyébként mindkettőt Mérei Ferenc (1909–1986) műhelyteremtő szociálpszichológus, gyerekpszichológus nyitotta meg (akitől a Rorschach-tesztet tanultam azzal a céllal, hogy festőkkel készítek felvételeket, és a Tanár úr irányításával, az általa kidolgozott értékelési rendszer szerint kvantitatívan értékeljem őket).

Mérei Ferencet annak idején Gerlóczy Sári (1931–) festő, grafikus, jelmeztervező (orvosprofesszor-feleség nagyasszony, négy gyermek anyja) közvetítésével ismertem meg, akárcsak Kurtág Györgyöt, Bódy Gábort, Hajas Tibort – és még több tucat festőt, zenészt, pszichiátert, írórt. Valamint az ő jóvoltából az akkor még a Gerlóczy-gyűjteményben lévő *Magányos cédrust* Csontvárytól – összezártak vele a lakásban kétszer egy napra. (Erről még dadogni sem tudok.) Gerlóczy Sári akkor még szinte ismeretlennek számító képzőművész volt, távol a hivatalosságtól. 1970-ben a Helikon Galériában és Szentendrén rendeztem kiállításait, írtam hozzájuk katalógust. Ezeket is Mérei Ferenc nyitotta meg, aki a műveken ábrázolt bonyolult

emberei kapcsolatok, hálózatok, kapilláriarendszer miatt tartotta fontosnak – s nemcsak esztétikailag, hanem pszichológiailag is elemzendőnek – Gerlóczy Sári munkáit. A Miskolci Galériában és ugyancsak Szentendrén 1973-ban is rendeztem kiállítást öntörvényű, mehökkentő műveiből.

Kutatás a Nemzeti Galériában

Mindössze két kiállítást rendeztem 1971-ben (az előző években hatot, kilencet). Még hozzá a Nemzeti Galériában, akkor még a Kossuth téren. Senki sem értette, miért engedélyezte Pogány Ö. Gábor, a nagy hatalmú főigazgató. Az első *Magyar festészet 1800–1945* címmel április 10-e és május 1-je között, a második *Kortárs magyar képzőművészet* címmel október 2-a és október 24-e között volt látogatható. Az előbbin 60, az utóbbin 70 mű szerepelt. Egy múzeumszociológiai kutatássorozatra illeszkedtek, amely Vitányi Iván (1925–),⁴ a *Valóság* szerkesztője, illetve az általa fiatal kutatókból létrehozott kultúra- és művészetszociológiai csoport munkája révén és a minisztériumi Múzeumi Főosztály támogatásával folyt (Budapesti Történeti Múzeum, Mezőgazdasági Múzeum, Keszthelyi Helikon Múzeum stb.). A kétszer két hét alatt nemcsak a Nemzeti Galéria látogatóit kérdeztük meg kérdőívvel, szociológiai tesztekkel és az általam kidolgozott, a képbe fogadási folyamatokra irányuló módszertani anyagokkal, hanem szerveztünk olyan, alacsony iskolai végzettségű emberekből álló csoportokat a kiállítások megtekintésére, akik általában nem jártak múzeumba (például az Egyesült Izzóból és a Lőrinci Fonóból). Erről a két tárlatról talán még írok, ha majd a művészetszociológiai kutatásaim sorra kerülnek.

A kortárs kiállítás reveláció volt. Többeket sosem sikerült arról meggyőzni, hogy a kutatásom nem csak ürügy volt ahhoz, hogy 1971-ben (!) bemutathassam a Nemzeti Galériában Anna Margitot, Bálint Endrét, Korniss Dezsőt, Ország Lilit, Papp Oszkárt, Vajda Júliát, Bak Imrét, Keserü Ilnát, Kováts Albertet, Lakner Lászlót és a többieket, a hivatalos kulturális politika által nem támogatott művészeket. Annak, hogy a kiállításon két-három alkotással szereplő alkotóknak mennyire fontos volt ez a részvétel, ékes bizonyítéka: azok is szerepeltek életrajzukban, akik a nyolcvanas évektől számos csoportos kiállításon vettek rész itthon és külföldön.

Ezt a kiállítást 1972-ben a Miskolci Galériában is megismételhettem, a hozzá kapcsolódó

⁴ Elhunyt 2021-ben. (*A szerk.*)

kutatásokkal együtt. Hat tárlatot rendeztem Miskolcon, majd 1973-ban hármat (Anna Margit és Ámos Imre, Bálint Endre, Gerlóczy Sári). Fekete-fehér katalógusok is készültek, Anna Margitról és Ámos Imréről én írtam (1971-ben jelent meg az első könyvem: *Anna Margit – Mai magyar képzőművészet* sorozat). Bálint Endre megbántódott a kiállításáról írt – és a megjelenés előtt neki elküldött – kritikámon, mert megírtam, hogy miközben a hatvanas évek magyar képzőművészetének kiemelkedő, iskolateremtő alkotója (az *Itt már jártam valaha* című munkája azóta is a legkedvesebb festményeim egyike), a grafikai egyenetlenek, némely nyomatot nem volna szabad sem kiállítani, sem elajándékozni, mert színvonalatlanok, felületesek, méltatlanok a nagy művészhez. Bálint hosszú levelet írt, amelyben elmagyarázta, hogy megjeleníthetem az írást, de számolnom kell a következőkkel. Azt mondják majd, hogy az eddigi underground kiállítások aktív szervezője most beállt a sorba, és megtámadja az avantgárd képzőművészet képviselőjét.

Nehéz levél volt, és nehéz döntés. Az írást nem jelentettem meg. És a kritikák, beszámolók, interjúk közlését is abbahagytam. Ha nem lehet megírni, amit szeretnék, akkor inkább nem. Így ért véget életem 1968 és 1973 közötti intenzív szakasza. Több kiállítást sem akartam rendezni. Nagyon fájt, de így kellett tennem. Amikor már döntöttem, kikértem Ország Lili és Anna Margit véleményét Bálint leveléről és a döntésemről. Nem értettek egyet velem, szerintük helyes, hogy nem tettem közzé a Bálintról írottakat, de mindenképp biztattak addigi tevékenységem folytatására. Kérlelhetetlen voltam, konok, mint annyiszor hosszú életem során (és erre ma már cseppet sem vagyok büszke). De azt hiszem, nem volt más választásom, ha következetes akartam lenni önmagamhoz.

Vitányi Iván 1973 szeptemberétől felvett tudományos munkatársnak a Népművelési Intézetbe, amelynek igazgatója lett. Hét évet dolgoztam a Kultúrakutató Központban, aztán 1980. január 1-jétől hét évet a Tömegkommunikációs Kutató

Központban. 1973-ban végre lett diplomám (29 évesen), 1975-ben doktoráltam művészettörténetből (31 évesen). 1973 és 1980 között egyetlen kiállítást rendeztem, Nagyatádon (külön történet). 1981 és 1986 között összesen nyolcat az akkori baráti kör tagjainak baráti unszolására (Irsa Katalin, Molnár Icsu István, Szanyi Péter, Varga Éva, Váli Dezső). Ebből kettőt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rajk László Szakkollégiumában tanítványaimnak (Molnár Icsu és Váli Dezső munkáiból). Szociológusnak tekintettem magam, a vizuális kultúra kutatójának (ebből írtam 1983-ban a kandidátusimat is). 1987 és 1991 között megint nem rendeztem kiállításokat.

Aztán 1987-ben, a magam számára is váratlanul, elkezdtem képzőművészeti esszéket írni, és külső megkeresésekre – a Sors!, a sorsom – neki kezdtem az Ország Lili- és a Farkas István-monoográfiáknak. Elegendő lett a kutatóhelyekből és a saját művészetszociológiai, vizuáliskultúra-, lakásbelső-, vizuáliskommunikáció-kutatásaimból. Bármi volt a kutatás terepe, színhelye, szűkebb témája, mindig ugyanaz a végeredmény: a hetvenes–nyolcvanas években a vizuális kultúra a bányabéka feneke alatt. Ezért döntöttem a tanítás mellett. Fő munkahelyem 1987. február 1-jétől máig a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék. A BME melletti döntésemben jelentős szerepük volt az 1969-ben és 1970-ben a műegyetemi kollégiumokban rendezett kiállításoknak, valamint 1973-tól halálukig két nagyon közeli barátomnak, Bodnár György (1913–2005) és Gádor László (1912–1990) mérnököknek is. Miközben építészhallgatókat, terméktervezőket tanítok művészettörténetre, gyakran kérdezem magamtól: vajon közülük kik azok, akiknek tervrajzait beválogatnám hasonló kiállításra, mint amelyet 1969 áprilisában a BME kollégiumában rendeztem?

Első megjelenés: *Arnolfini Szalon*, 2014. november 22.

<https://szalon.arnolfini.hu/snk-kiallitasokrol-amelyeket-rendezhettem-i/>